

О. В. КАХОВСЬКА

ОЦІНКА СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БАЗИ КРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ МОЖЛИВОСТЕЙ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОСТІ У ПРОСТОРІ ТА ЧАСІ

Виокремлено деструктивні підходи до тлумачення змісту соціальності в економічній системі з ринковим механізмом господарювання і надано концепт її сприйняття в сучасний період. Досліджено можливості економіки, яка зазнала трансформаційних змін щодо пом'якшення негативів надмірного розширювання населення за доходами і визначено напрямки посилення соціальної інтеграції.

Ключові слова: національна економіка, трансформація, можливості до соціальності, оцінка, деструктиви, перспективи.

The destructive approaches to interpretation of the content of sociality in the economic system with the market mechanism of management are distinguished, and the concept of its perception in the contemporary period is given. Possibilities of economy, which is under transformation changes as to softening of negatives of excessive stratification of population on profits, are investigated and directions of strengthening of social integration are determined.

Key words: national economy, transformation, possibilities to sociality, assessment, destructives, prospects.

Перехід від держави з високим рівнем усуспільнення і порівняно з високорозвиненими країнами Заходу, низьким рівнем життя населення до чогось іншого за цивілізаційними мірками матеріального благополуччя на основі розбудови соціальної держави з ринковим механізмом активізації економічної діяльності є досить складним. Побудова держави, яка могла би з достатніми на те підставами називатися соціальною, не є завданням вирішуваному в короткі терміни часу. В Україні вже понад двадцять років здійснюються інституційні перетворення в руслі реалізації державою свого природного соціального призначення. Цей шлях сьогодні характеризується як здобутками, так і певними втратами. Це закономірно. Так склалося, що здобутки постають вочевидь в економічній сфері і пов'язуються зі створенням ринкових інститутів. Щодо соціальної реорганізації суспільства, то вона сприймається не тільки в якості нереалізованої претензії, а і як певний відступ від соціальних здобутків радянського часу. При цьому питання соціальної динаміки не були випущені з поля зору економічної науки та практики управління і в цілому не були новими для країни.

У публікаціях учених відтворено прагнення узагальнити теоретичні розробки й світову практику країни, суспільно-економічний лад яких асоціюється

із соціальною орієнтованістю, щодо досягнення на їх теренах соціальності, порозуміння закономірностей, механізмів і меж соціалізації, інституційних складових, а також підходів до розв'язання соціальних проблем і забезпечення соціальної стабільності. Серед вітчизняних учених, праці яких присвячено зазначеним питанням, слід назвати таких дослідників, як О. Амоша, В. Бесєдін, Д. Богиня, З. Варналій, В. Геєць, М. Герасимчук, В. Гришкін, Г. Губерна, М. Долішній та ін. Проте попри наявність відчутної маси наукових розробок і навіть їх втілення у програмних документах держави, проблема забезпечення соціальності в соціально-економічному розвитку в останні роки все частіше стає предметом науково-практичних дискусій із залученням досить широкого кола дослідників різних галузей науки.

Дійсно, ті соціалізаційні процеси, які проходять в економічному просторі України, є досить специфічними і не мають аналогів у світі. Справа в тому, що надання соціальності ринковим перетворенням здійснювалося і здійснюється не прямим, а інверсійним тобто зворотнім шляхом. Виходячи з необхідності збалансування реальних можливостей і обсягів соціальних зобов'язань, які потребували обґрунтування згідно з обраною моделлю соціальної держави, в Україні проходили десоціалізаційні процеси щодо звуження поля доступу до соціальних ресурсів спільного використання. Звичайно, ці процеси не можуть оцінюватися однозначно, оскільки їх наслідком не став рух до суспільства добробуту, а навпаки суспільство зіштовхнулося з бідністю й масштабним вторинним перерозподілом доходів через соціальні трансферти. У цьому контексті напрошується до вирішення низка питань, що стосується економічної бази забезпечення соціальності в розвитку.

Метою статті є оцінка реальних можливостей національної економіки щодо поступального руху в контексті забезпечення соціальності в суспільстві.

В Україні продовжуються масштабні трансформаційні зміни, характер протікання яких обумовлює низький рівень життя й нестабільність і невизначеність соціальних перспектив. Гострота і болючість усвідомлення достатньої віддаленості від сьогодення, а то і нездійсненності взагалі питання розбудови суспільства добробуту на національних теренах обумовлюється розчаруванням у відкочуванні від соціальних здобутків, які населення сприймало в якості довічних. Мова йде про статус територій, пріоритетність галузей, пільги, преференції, безкоштовне надання житла, гарантії оплати праці, отримання пенсії тощо. Орієнтація на них як індикатори забезпечення соціальності в суспільстві пов'язана із зазіханнями значної частки населення за інерцією на цінності, породжені тривалою практикою зрівнювального розподілу доходів. Проте цінності подібного плану теж не виступають необхідною і достатньою умовою прийнятного розподілу створених благ оскільки пригнічують активність, а власне і рух до добробуту.

Можна безпомилково стверджувати, що апеляція до відновлення справедливості чи то нарощування соціальності поєднується з відсутністю її змістовного тлумачення. Проведені нами дослідження щодо розуміння різними

прошарками населення суті “справедливості” та “соціальності” і змісту вимог по їх посиленню дозволяють стверджувати, що вони базуються суто на індивідуальних оцінках причин поділу суспільства на бідних і багатих, ускладненні доступу до ресурсів спільного користування, відсутності впевненості у конституційних гарантіях і кращому майбутньому і т. ін. І все це опосередковується діями чи то бездіяльністю держави.

За ствердження професора філософії Гарвардського університету Д. Ролза, “концепції справедливості виростають із різних понять “соціального”...” [10, с. 35]. На думку професора університету м. Фрібург (Швейцарія) Г. Бортіса, поняття “соціальне” означає “...взаємозв’язок між нерівними, недосконалими і тому взаємозалежними індивідуумами, які потрібні один одному для того, щоб бути у змозі досягти спільних цілей, включаючи суспільство в цілому” [2, с. 59].

На наш погляд, соціальність – це одночасно як процес, так і результат об’єктивованих гетерогенних відносин, що виникають між людьми під час діяльного спілкування незалежно від волі й свідомості і спрямованих на зменшення або усунення неприйнятної асиметрії в їх доходах, безпосередньо, та задоволенні основних життєвих потреб, зокрема. Соціальність не є безпосереднім “благам усупільнення” і показником добробуту чи то рівня життя. Вона є умовою включення індивідів у процеси самозабезпечення добробуту через пом’якшення суперечностей розподілу сумісно створеного доходу. Але щоб щось розподіляти треба його створити. І створити порівняно достатню масу благ, щоб забезпечити прийнятну асиметрію в доходах як для безпосередніх учасників їх створення, так і опосередкованих.

Якщо організацію суспільного співжиття за принципом забезпечення відносно повноцінної участі окремих індивідів у всьому розмаїтті суспільного буття тлумачити як рух до соціальності, то створення і підтримання умов із запобігання надмірної дохідної та майнової диференціації населення є достатнім засобом її досягнення. Йдеться про виробничий сектор і його потенції, рівень їх використання в контексті задоволення потреб і заходи щодо усунення ризиків різноманітних позбавлень.

Щодо виробничого сектора, то за роки безпосередньої ринкової трансформації в Україні на досить суперечливій методологічній базі здійснено роздержавлення і приватизацію суспільної власності. Згідно з даними офіційної статистики за станом на кінець 2005бо: р., форму власності змінили 102154 об’єктів [4]. Обмежені можливостями оперувати статистичними даними щодо приватизації об’єктів суспільної власності в подальші роки із-за припинення їх публікації у відповідних спеціалізованих виданнях, ми для відтворення реалій скористалися інструментальними можливостями прогнозу. За такого підходу в 2010 р. за результатами моделювання приватний сектор концентрував біля 70 % основних засобів і залучав до праці до 75 % працівників, зайнятих економічною діяльністю.

Трансформаційні процеси проходили і в інших інститутах держави. Уже в 1992 р. була проголошена повна свобода ринкових цін за виключенням цін на

товари критичного асортименту. Тільки до часу конституційного проголошення України соціальною державою споживчі ціни зросли в 42230 разів, ціни виробників промислової продукції – в 116493 рази, ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами – в 33770 разів, ціни на будівельно-монтажні роботи – в 167929 разів [4]. Упродовж 1997 – 2010 рр. споживчі ціни зросли ще в 5,8 рази, ціни промислової продукції – в 5,3 рази, ціна реалізації сільськогосподарської продукції – в 6,3 рази, а ціни на будівельно-монтажні роботи – в 7,7 рази. Домінуючий в економіці за власністю на основні засоби приватний сектор дістав унікальну нагоду оперувати у формуванні результату виробництва механізмом зростання цін.

І. Лукінов, свого часу директор Інституту економіки НАН України, писав, що “...можна з високим ступенем ймовірності констатувати той очевидний факт, що всі складові ланки ринкової реформи в її поверхневому, неокласичному розумінні були залученими у точній відповідності з вимогами і принципами новоявлених пророків економічного порятунку нових країн постсоціалістичної епохи” [5, с. 65].

Природно, що всі ці події не могли не відтворитися і реально внесли зміни в ту деструктивну асиметрію, яка мала місце в Україні за часів СРСР. В умовах індустріальної економіки, а саме такою вона була в Україні на час проголошення незалежності, соціальні відносини підпорядковувалися економічним детермінантам. Проте перевернення піраміди пріоритетів на користь соціальних цінностей не стало справою поточною, а знову відсунулося в розряд недалекого майбутнього. Подібна віддаленість у часі пріоритету соціального передбачив А. Гальчинський, на думку якого “... домінантність соціального – це шлях не спрощення (як це видається на перший погляд), а суттєвого ускладнення всієї системи суспільних, в тому числі й економічних, відносин” [3, с. 61]. І дійсно система соціальних відносин опосередковується іншими і в силу багатоцільової визначеності дійсно є набагато складнішою від виробничих відносин. Власне наведена цитата підтверджує думку про унеможливлення розбудови соціальної держави без достатньої на це економічної бази.

Мабуть, не буде великою помилкою в контексті класичної та й новітньої економічної теорії припущення щодо економічної бази ринково-трансформаційних перетворень як формування конструкції майбутнього з соціальним підтекстом. Досить змістовно цей потенціал суспільно-економічних перетворень виокремили українські вчені В. Базилович і В. Ільїн, за визначенням яких “...економіка характеризується не як чинна, “потенційна реальність”, а як “реальність відсутності”...” [1, с. 274, 275].

Відповідно до цього методологічним положенням нами було встановлено характер змін в економічній базі суспільства, починаючи з 1997 р., тобто часу конституційного проголошення України соціальною державою.

Перш за все, за загальноприйнятими підходами найбільш інформативним щодо економічних можливостей країни в різнобічному спектрі питань вважається показник валового внутрішнього продукту (ВВП).

У пошуку індикатора, який би відтворював зміну бази формування добробутного життя, ми зупинилися на показникові ВВП на особу населення. І тут ми керувалися звичною схемою наукових канонів, а саме його сприйняттям фахівцями і не тільки економічного спрямування. За переконанням деяких українських учених, "...рівень життя забезпечується досягнутим обсягом ВВП на душу населення..., який є ...стратегічною метою економічного розвитку кожного конкретного року" [6, с. 111].

Професор Гарвардського університету Н. Менк'ю впевнений у тому, що "ВВП відтворює і загальну суму доходів виробників товарів і послуг, і загальну суму витрат на їх оплату. Таким чином, величина ВВП на душу населення характеризує усереднені доходи і витрати пересічного мешканця...і слугує вимірником його добробуту" [7, с. 489].

І дійсно саме за цим показником диференціюють чи то групують країни світової спільноти за рівнем розвитку. Світовий банк розподіляє країни за річним обсягом ВВП на душу населення на країни з низьким доходом, в яких цей показник не перевищує 770 дол. США, країни з доходом нижче середнього – від 770 до 3050 дол. США, з середнім доходом – від 3050 до 9400 дол. США і з високим доходом – понад 9400 дол. США [8, с. 390]. У більш пізніших посиланнях на індикатори Світового банку приводиться дещо інша градація, за якою до слаборозвинених відносяться країни з душевим показником ВВП менше 785 дол. США, з середнім рівнем розвитку – від 785 до 9655 дол. США і до високорозвинених – понад 9655 дол. США [9, с. 390].

Згідно з офіційними даними, обсяги ВВП за станом на кінець 1997 р. не перевищували 41,7 % від виробничих реалій 1990 р. До 2008 р. країна спромоглася наростити обсяги продукування ВВП до 74,2 % від рівня 1990 р. Світова економічна криза 2008 – 2009 рр. і пов'язаний з нею спад виробництва в експортноорієнтованих галузях країни не могли не відтворитися на показниках відродження потенціалу продукування ВВП. Вже у 2009 р. обсяги виробництва ВВП порівняно з 2008 р. знизилися на 14,8 %, а у 2010 р. порівняно з 2008 р. – на 11,2 %, що вплинуло на загальну динаміку змін виробничих можливостей країни відносно 1990 р. [10]. За станом на кінець 2010 р. ВВП України складав 277 млрд дол. США за паритетом купівельної спроможності 2005 р. і був меншим від його значення 1990 р. більше ніж у 1,5 рази [10]. Досягнутий обсяг продукування ВВП був до певної міри співвимірним з його значенням у таких країнах, як Греція, Португалія, Швейцарія, але в цих країнах чисельність населення в чотири – п'ять разів менша від України. Дотримуючись логіки, визначення можливостей економіки за умови зменшення результату виробництва потребує порівняння з часом його підвищеного продукування і наслідків забезпечення за ним соціальності. За станом на кінець 1990 р., за визначенням соціолога В. Роговіна, "...якщо в деяких європейських соціалістичних країнах максимальний розмір соціально-доходної і соціально-майнової диференціації оцінюється співвідношенням $1 : (5 \div 7)$, то ... в СРСР в сучасний період суттєво перевищує це співвідношення" [11, с. 320]. Природно, що звуження поля економічних

можливостей країни провокувало маргіналізацію і посилювало нерівність за доходами.

Подібна динаміка характерна і для такого показника, як ВВП у розрахунку на одну особу. Проте станом на кінець 2008 р. його абсолютне значення у порівнянних цінах складало 83,3 % від рівня 1990 р. і перевищувало національне досягнення щодо виробництва ВВП у цілому на 9,1 в. п. Згідно з офіційними статистичними даними, у 2010 р. ВВП на душу населення досягло рівня в 6055 дол. США за паритетом купівельної спроможності 2005 р. [4]. Це рівень доходу країни з середнім розвитком. Тим не менше значення цього показника порівняно з 1990 р. зменшилося в абсолютному вимірі на 2053 дол. США [Там же]. Але в цих визначеннях є деяка некоректність. Справа в тому, що динаміка ВВП на особу штучно підкріплювалася згортанням чисельності населення. Тільки впродовж 1990 – 2010 рр. кількість населення України скоротилася на 6,1 млн осіб, а кількість зайнятих – на 5,2 млн осіб [Там же]. За цими цифрами, які можна віднести до оптимізаційних заходів у працenaдлишковій економіці, між тим приховується відсутність можливостей отримання доходів взагалі, а потім за принципом ланцюга життєво важливих послуг і низки взаємопов'язаних з ними проблем, що посилюють нерівність.

Оскільки промисловості належить вирішальна роль у створенні матеріально-технічної бази економіки темпи зростання обсягів виробництва саме цієї галузі були прийняті до дослідження. На наш погляд, логічним було включення до діагностики і темпів зростання продукції сільського господарства, від стабільності функціонування якого залежить стан економіки, продовольча безпека держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, а також, що є досить важливим у контексті підтримання соціальності, рівень споживання населення.

Щодо виробництва промислової продукції то її обсяги у вартісному вимірі за офіційними статистичними даними вже в 2006 р. зрівнялися з показником 1990 р., а у 2007 р. перевершила його на 8,8 %. У силу фінансової нестабільності в наступні 2009 – 2010 рр. обсяги виробництва промислової продукції опустилися відповідно до 80,6 % і 89,4 % відносно 1990 р. Але подібна динаміка викликає певні сумніви, які базуються на змінах ряду натуральних показників виробництва продукції в промисловості. Так, виробництво електроенергії на той же 2006 р. складало тільки 64,8 % від рівня 1990 р., вугілля готового – 45,1 %, нафти (включаючи газовий конденсат) – 48, газу – 63,3, руди і концентратів залізних неагломерованих – 74,8, борошна – 34,3, цукру – 26,6, азотних добрив – 75,6, шин пневматичних – 6,5, чавуну – 61,0, сталі – 36,1, труб великого та малого діаметрів – 30,8, тракторів для сільського та лісового господарства – 4,9 % [4]. Цю статистику рецесійного характеру можна було б продовжувати, але немає сенсу. Виходить, що результат економічного зростання в галузях промисловості не віднаходить пояснення через процеси активізації господарської діяльності, а базується виключно на ціновій динаміці. Незважаючи на очевидну позитивну динаміку промислового виробництва, країна реально зіштовхнулася з уповільненням і

навіть відсутністю темпів економічного зростання. Не є новиною факт суттєвого зниження попиту на вітчизняну продукцію, а її споживачем в основному є бідне населення. Недоступність значної кількості видів товарної маси і особливо якісної через розбалансування по вісі “доходи-ціна-можливості” провокує соціальне напруження через втрату населенням надії на цивілізаційні основи життя.

Виробництво сільськогосподарської продукції в період з 1990 р. по 2010 р. було доведено до рівня в 70 % від обсягів за радянських часів. При цьому продукція рослинництва у вартісному вимірі скоротилася порівняно з 1990 р. у порівнянних цінах 2005 р. на 12 %, а тваринництва – на 47,2 % [4]. Як наслідок, навіть з урахуванням скорочення чисельності населення країни, середньостатистичний мешканець споживав у 2010 р. біля 754,8 кг продуктів харчування, що було на 213,5 кг менше від рівня 1990 р. і на 12 % менше медичної норми [10; 12, с. 475].

Приведені реалії не є поводом до оптимізму, а інформують про назадняй рух суспільства в забезпеченні соціальності.

Динаміка виробничої сфери визначає фінансові можливості держави. А за вище приведеними оцінками виробнича сфера деградувала за результатами використання виробництва. Як наслідок, станом на кінець 2010 р. доходи зведеного бюджету досягли тільки 73,1 % від рівня 1990 р. Джерелом надходжень до бюджетів зведеного бюджету виступають податки, найбільш потужними з яких є податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний податок та плата за землю. Постає питання, чому їх справляння не вивело на потенціал початку 1990-х рр. На наш погляд, українська економіка у витоках запровадження податкової системи, не могла і не була готова до її сприйняття. Копіювання напрома, але навпаки щодо українських особливостей зумовило суперечливість і неефективність податкової системи. Неспроможність мобілізувати достатні обсяги доходів віднаходять пояснення в безсистемному наданні великої кількості пільг і не тільки поспішно прийнятими податковими законами.

Навряд чи викличе суперечності ствердження про те, що динаміка макропоказників у викладеному її розумінні засвідчує не скільки про об’єктивні причини економічного спаду і втрату в силу цього ряду можливостей забезпечення соціальності, а взагалі про системну кризу соціально орієнтованого розвитку.

Підсумовуючи аналіз можливостей економічної бази країни щодо забезпечення нею соціальності в суспільстві, слід зазначити, що вони зі зміною власника засобів виробництва не набули спрямованості на виконання подібної функції. Ті механізми, які залучені до поєднання економічного і соціального з наданням останньому пріоритетності, зорієнтовані таким чином, що посилюють дохідну і майнову диференціацію населення й консервують тим самим бідність. Стає зрозумілою необхідність зміщення акцентів з розподілу та перерозподілу створеної вартості, у бік формування бази до нарощування потенцій виробничої сфери і не тільки на експортоорієнтованих напрямках. До такого висновку схиляють “позитиви економічного розвитку” впродовж 2000 – 2010 рр. з

економічним зростанням такого характеру, яке не забезпечило не то, що якості життя, а навіть бодай найменшого поліпшення добробуту і, більш того, на найближче майбутнє не окреслило перспективи подолання бідності і зменшення діапазону розшарування населення за доходами. Подальші дослідження щодо подолання обмежень на забезпечення соціальності в розвитку слід сконцентрувати на питаннях характеру і міри обмеження економічного динамізму соціальними чинниками зростання.

Література:

1. *Базилевич В.* Метафізика економіки : [монографія] / В. Базилевич, В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
2. *Бортіс Г.* Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейсінської політичної економії / Г. Бортіс ; пер. з англ. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 560 с.
3. *Гальчинський А. С.* Економічна методологія. Логіка оновлення : Курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
4. Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. *Лукінов І.* Економічні трансформації наприкінці ХХ сторіччя / І. Лукінов. – К. : Наукова думка, 1997. – 455 с.
6. *Мінченко М. В.* Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів : підручник / М. В. Мінченко, Л. П. Чижев, А. В. Фролков. – Суми : Університетська книга, 2004. – 442 с.
7. *Мэнкью Н. Г.* Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 784 с.
8. Основы экономической теории : политэкономический аспект : учебник / отв. ред. Г. Н. Клишко ; 3-е изд., перераб. и доп. – К. : Знання-Пресс, 2001. – 646 с.
9. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. / Є. П. Качан, Т. Є. Царик, Д. В. Ткач та ін. ; за ред. Є. П. Качана. – К. : ВД “Юридична книга”, 2005. – 704 с.
10. *Ролз Д.* Теорія справедливості / Д. Ролз ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 822 с.
11. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / под общ. ред. Т. И. Заславской. – М. : Политиздат, 1990. – 448 с.
12. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозування ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
13. *Удотова Л. Ф.* Соціальна статистика : підручник / Л. Ф. Удотова. – К. : КНЕУ, 2002. – 376 с.

Надійшла до редколегії 20.07.2012 р.